

הרב ברוך ברנר

יחסו של הרלב"ג לדרכו של הרמב"ם במנין המצוות

- א. פתיחה
- ב. מקורו של מנין תרי"ג מצוות
- ג. דעת הרמב"ם ורוב הראשונים המסכימים למנין תרי"ג
- ד. דעות ראשונים אחדים שהסתפקו במנין תרי"ג
- ה. דעות ראשונים החולקות על מנין תרי"ג
- ו. דעת הרלב"ג בביאורו לתורה ויחסו לשיטת הרמב"ם

א. פתיחה

מנין מצוותיה של תורה - מקצוע שלם הוא בלימוד התורה. ספרים רבים נכתבו כ"ספרי מצוות", או כחיבורים הדנים בספרי המצוות. גם פיוטים נתחברו על יסוד מנין המצוות, כבר בתקופת הגאונים, וסוג זה של פיוטים נקרא בשם "אזהרות". יסוד מוסד בחיבורי מקצוע זה, כמעט ללא יוצא מן הכלל, הוא כי מספר מצוות התורה הוא שש מאות ושלוש עשרה, כמנין תרי"ג.

בדברינו הבאים נבחן את מקורותיו של מנין זה, ואת דעות הראשונים לגביו. במהלך הדיון נביא דעות ראשונים המסכימים למנין זה - ובכך לא נאריך, אע"פ שזאת הדעה המקובלת ביותר; דעות ראשונים המסתפקים בדבר; ונתמקד בדעות ראשונים החולקים במפורש על הדעה המקובלת. במרכז דעות החולקים נביא מקור חדש בענין זה, והוא דברי הרלב"ג בביאורו לתורה, בקטע הלקוח מן הנוסח המאוחר של הביאור, נוסח המופיע רק במקצת מכתבי היד¹. בקטע זה מתייחס הרלב"ג לדרכו של הרמב"ם במנין המצוות באופן ישיר, וחולק עליו בתוכחת מגולה, אך גם באהבה מגולה.

1. הנוסח המלא של הדברים יופיע בע"ה במסגרת מהדורתנו לביאור הרלב"ג לספר שמות, העומדת לצאת לאור בקרוב על ידי מכון מעליות שעל יד ישיבת ברכת משה מעלה אדומים.

ב. מקורו של מנין תרי"ג מצוות

המקור העיקרי למנין המצוות המפורסם "תרי"ג מצוות" הוא במאמרו של רבי שמלאי בסוף מסכת מכות (כג, ב)²:

דרש רבי שמלאי: **שש מאות ושלוש עשרה מצוות** נאמרו לו למשה - שלש מאות וששים וחמש לאוין כמנין ימות החמה, ומאתים וארבעים ושמונה עשה כנגד איבריו של אדם.

אמר רב המנונא: מאי קרא? 'תורה צוה לנו משה מורשה' - 'תורה' בגימטריא שית מאה וחד סרי הוי; 'אנכי' ו'לא יהיה לך' מפי הגבורה שמענו.

למאמר זה מקבילות במקורות רבים, בהם עולה שוב ושוב מספר זה של תרי"ג מצוות, המורכב מרמ"ח מצוות עשה ושס"ה מצוות לא תעשה.

אמנם, כבר העירו כי כל המקורות הללו הם מקורות אמוראיים, או מדרשים מאוחרים יותר, אך "לא מצינו שום זכר למנין תרי"ג, לא בשום מקום במשנה, ולא בתוספתא, ולא בספרא, וגם בספרי לפי הגירסא שלפנינו אין שום זכר למנין זה, ואף בכל תלמוד ירושלמי לא נזכר כלל מנין זה, ולא מנין אחר למצוות"³.

גם המכילתא והספרי, שיש בהם לכאורה מקור תנאי למנין תרי"ג, הוכח כבר שבאמת אין המספר תרי"ג מצוי בגירסתם המדויקת⁴. אף על פי כן, קהל בתקופת האמוראים מצוי מספר זה במקורות רבים מאד⁵.

2. לפי נוסח דפוס וילנא. וראה כמה שינויים בדקדוקי סופרים שם.

3. הגרי"פ פערלא (מבוא לספר המצוות לרס"ג, פרק א, עמוד 6). וראה הערת א"א פינקלשטיין על הספרי במהדורתו (ניו יורק תשכ"ט), עמוד 141 שורה 5. וראה עוד מה שכתב נ' דנציג, "שלוש מאות" וראשית התפתחותו של מנין המצוות, סיני כרך פג (תשל"ח), עמוד קנג ואילך.

4. ראה ר"ד הנשקה: כלום נתנו התנאים מספר למצוות? סיני כרך קטז (תשנ"ה), עמוד מז ואילך.

5. כפי שכבר הלך הרמב"ן ומנה בהשגותיו לספר המצוות להרמב"ם בשורש הראשון, ובעקבותיו הרשב"ץ בספרו זוהר הרקיע. וראה גם מבואו של הגרי"פ פערלא לספר המצוות לרס"ג פרק א, ור"ד הנשקה הנ"ל בהערות 1-2 שלו.

על הקשר שבין תרי"ג מצוות לעשרת הדברות - ראה מה שכתב הרב מ"מ כשר במילואים לתורה שלמה כרך טז, עמוד 203 ואילך.

ג. דעת הרמב"ם ורוב הראשונים המסכימים למנין תרי"ג

מנין תרי"ג מוסכם על רוב רובם של חכמי ישראל, וכפי שכתב הרמב"ם בפתיחת ספר המצוות:

שכל המצוות שכולל אותן ספר התורה, שצונו ה' בהן, הם **שש מאות ושלוש עשרה מצוות** - מהן מצוות עשה מאתיים וארבעים ושמונה, כמנין אברי גוף האדם, ומהן מצוות לא תעשה שלש מאות וששים וחמש, והן כמנין ימות שנת החמה. ומנין זה נזכר בלשון התלמוד... **וזה מה שלא נעלם מאף אחד מכל מי שמנה את המצוות, כלומר שזהו מנין...**

ואכן, מלבד המקורות האמוראיים והמדרשיים ניתן למצוא מנין זה בדברי הגאונים והראשונים. מאמרו של רבי שמלאי, עם דברי רב המנונא שבעקבותיהם, הובאו כבר בשאלות סימן קסו (מהדורת מירסקי סימן קפה). גם בעל הלכות גדולות מביא את דרשתו של רבי שמלאי, עם דברי רב המנונא⁶, והוא לא הסתפק במנין כולל, אלא אף מנה במפורט את כל תרי"ג מצוות, לפי שיטתו המיוחדת. לאחר מנין המצוות המפורט מוסיף בה"ג:

הרי כאן שש מאות ושלוש עשרה מצוות שקיבלו ישראל בסיני, יהי רצון שנזכה לקיימן כהלכה.

הרי שתפס את דברי רבי שמלאי ליסוד מוסד. בעקבות בה"ג באו אחרים והשרישו מנין מפורט זה של בה"ג, על ידי חיבור "אזהרות" - אותם פיוטים הפורטים בחרוזים את כל תרי"ג המצוות, אשר הקדומים שבהם נתחברו כבר בתקופת הגאונים, וכפי שכתב הרמב"ם בהקדמתו לספר המצוות (עמודים ד-ה), התוקף את שיטתו של בה"ג במנין המצוות:

... תקפני צער שכבר נצטערתי בו זה שנים, והוא, שמנין המצוות כבר שגו בו בעינים שלא אוכל לתאר עוצם זרותם, כי כל מי שעסק במנין או בחיבור ספר על משהו מן הענין הזה - כולם נמשכו אחר בעל הלכות גדולות, לא נטו מכוונתיו במנין אלא נטיה מעטה, כאילו קפאו הדעות אצל דברי האיש הזה... וכן בכל עת ששמעתי את האזהרות רבות המספר שנתחברו אצלנו בארץ ספרד, נהפכו צירי עלי מחמת מה שראיתי מפרסום הדבר

6. על פי תרגומו של ר"י קאפח במהדורתו, ירושלים תשל"א, עמוד ז. ציטוטי ספר המצוות להרמב"ם להלן יובאו לפי מהדורה זו.

7. ראה מהדורת נפתלי צבי הילדסהיימר, ירושלים תשמ"ז, עמוד 24. וראה גם שם עמוד 112.

והתפשטותו... אבל הדבר החרוז - נמשכו בו אחר בעל הלכות גדולות, וזולתו
מן החכמים האחרונים⁸.

בין אלה שכתבו אזהרות ופיוטים על תרי"ג מצוות נמצא גם **רב סעדיה גאון**, וכפי שכתב⁹:

ומצאתי שאנשי דורנו רגילים שיאמרו להם במוסף עיקרי תרי"ג המצוות
אשר צוה ה' ית' את בני ישראל, בחיבור המתחיל "אתה הנחלתה". ובדקתי
אותם ומצאתי שאינם מכילים תרי"ג בשלמות... וראיתי לשים דבר אחר
במקומם...

נמצא שגם את רס"ג יש לשבץ בין המאמצים את מנין תרי"ג כמנין מדויק למצוות התורה.

אחד מפיוטי האזהרות המפורסמים ביותר הוא הפיוט המתחיל "שִׁמְרָ לְבִי מִעֲנָה, הָיָה
בְּמַאֲד נִעְנָה, יָכָא הָאֵל וּמִנָּה, דְּבָרָיו הִיִּשְׁרִים", שחיברו ר' שלמה אבן גבירול¹⁰. פיוט זה,
הנאמר עד היום בחג השבועות בכמה מקהילות ישראל, שימש יסוד לספרו של הרשב"ץ (ר'
שמעון בר צמח) "זוהר הרקיע", וכפי שכתב בהקדמתו¹¹:

ולפי **שרוב המקומות** נהגו לקרות אזהרותיו של החכם הגדול ר' שלמה בר'
יהודה בן גבירול ז"ל הספרדי... על כן סידרתי הדברים על דרך האזהרות
הנוכרות, כדי שיעיין בהם החרד לדבר השם פעם אחת בשנה...

גם פיוט זה מיוסד על מנין תרי"ג מצוות, ובפרטי המנין אחז מחברו בשיטתו של בה"ג.

על יסוד מאמרו של רבי שמלאי בנה גם **הרמב"ם** את ספר המצוות שלו, כפי שציין
בהקדמתו, וכפי שציטטנו בראשו של פרק זה. אמנם בפרטיו של המנין נחלץ הרמב"ם

8. כעין זה כתב גם **הרמב"ן** בהשגותיו לספר המצוות להרמב"ם בשורש הראשון, לאחר שמביא את מאמרו
של רבי שמלאי: "והנה על פי זו המימרא (- של רבי שמלאי) בא בעל הלכות ומנאן אחת אחת למצוא
חשבון, ואחריו נתפשט מאד והוסכם בין כל החכמים והתלמידים, ונתפרסם בהמון שזה סכום כל
המצוות, ונתחברו בזה שירות פיוטים ואזהרות נעימי זמירות, מהם לחכמי ספרד רבות מאד בארץ
אנדלוס כאשר הזכיר הרב זצ"ל (= הרמב"ם), ומהם בארצות אחרות בכל פינות הגולה. וכבר אמר הרב
שזה דבר שלא יסכל אותו אחד מכל מי שמנה המצוות שזה הוא מנינם".

ציטוטי הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות הם על פי מהדורת רח"ד שעוועל, ירושלים תשמ"א.

9. סדור רב סעדיה גאון, ירושלים תש"ל, עמוד קנו.

10. שירי הקודש לרבי שלמה אבן גבירול, מהדורת ד"ר דב ירדן, ירושלים תש"מ, עמ' 392 ואילך.

11. על פי מהדורת בית תורה שלמה, ירושלים תשל"ז (צילום דפוס וילנא תרל"ט, בתוספת הערות ותיקונים).
כמו כן נדפס עוד עם פירוש זיו הזוהר, בירושלים תשמ"ז.

לסתור באריכות את שיטתו של בה"ג, ולשם כך הקדים הרמב"ם את ארבעה עשר השורשים, על פיהם יש לדעתו לקבוע מה ראוי להיכלל במנין תרי"ג, ומה אינו ראוי לכך.

מענין לציין כי בדברי הראשונים המסכימים למנין תרי"ג, בולטת נטייה לציין ולהדגיש את העובדה שמנין זה מוסכם בכל ישראל, ואין בו מחלוקת. כך עולה מדברי הרמב"ם שהובאו לעיל בראש הפרק; כך עולה מדברי הרמב"ן שהובאו לעיל בהערה 8; וכך גם בדברי המאירי והרשב"ץ שיובאו להלן. דומני, שמדברים אלה ניתן לשמוע - גם מצד מקבלי מנין תרי"ג - הודאה במקצת בכך שבסיסו של מנין זה במסגרת המקורות התלמודיים אינו כה יציב. ואלו הם דברי המאירי בספרו בית הבחירה למסכת סוטה (ג, א):

תרי"ג מצוות נאמרו לו למשה בסיני, ומנין זה בכללו לא מצינו עליו חולק הן בפחות הן ביתר, וכבר סמכו כלל חשבון זה מן המקרא במסכת מכות: תורה צוה לנו משה, תורה בגימטריא תרי"א הו, ואנכי לא יהיה לך ששמעו מפי הגבורה, הרי תרי"ג. וכן במנין ציצית וחוליותיו וקשריו. ומכל מקום מנין פרטי המצוות לא נתברר, אלא הרבה נחלקו בהם הגאונים והחכמים, ואף רבותינו ע"ה מצינו שנחלקו בקצת מקראות שלדעת קצתם רשות ולדעת קצתם מצוה. וודאי האומר בהם רשות צריך להשלים מנין התרי"ג מצד אחר.

מהלך דומה מצוי גם בדברי הרשב"ץ בהקדמתו ל"זוהר הרקיע" - ספר מצוות הבנוי כפירוש על האזהרות שחיבר ר' שלמה אבן גבירול, כפי שהזכרנו לעיל - וזה לשונו:

דבר מוסכם הוא בכל ישראל שמנין המצוות הוא תרי"ג, ולא נמצא בזה מחלוקת כלל. ושורש דבר זה הוא מה שאמרו בסוף מכות: 'דרש ר' שמלאי תרי"ג מצוות נאמר למשה בסיני'... ולא נמצא מחלוקת לא בתלמוד ולא במדרשות על ר' שמלאי... כי אף על פי שהמדרש של 'תורה צוה לנו' אינו מוסכם מהכל, אבל המספר של ר' שמלאי הוא מוסכם מהכל, ואף על פי שלא מצאו בו סמך מהכתוב, נאמר כי כך היתה קבלה בידם שכן הוא מספר המצוות. ויש לנו לומר כן, לפי שראינו שנתפשט בתלמוד ובמדרשות זה המספר...

ולאחר שמפרט מקורות רבים הנוקטים מספר זה מוסיף:

והרי זו הסכמה גדולה שזה המספר הוא הראוי למנות בו המצוות, ואין בו ספק כלל בסוגיות התלמוד והמדרשות, וכן תפסוהו עיקר הגאונים הראשונים ז"ל, וגדולי האחרונים, וסמכו עליהם המשוררים ועשו בהם

שירות ופיוטים, ונפל המנהג לקרותם בעצרת בבתי כנסיות בכל גלות ישראל, ואין מי שפקפק בזה¹².

האמנם "אין מי שפקפק בזה"?

ד. דעות ראשונים אחדים שהסתפקו במנין תרי"ג

הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות להרמב"ם בשורש הראשון, לאחר שהביא, כאמור, את מאמרו של רבי שמלאי, ולאחר שכתב שמנין זה הוסכם על כל החכמים והתלמידים, ונתפרסם בהמון וכו', לאחר כל זאת הוסיף:

ואני בעיני, עם כל זה, עלה בלבי ספק על זו המימרא אם היא דברי הכל או יש בה מחלוקת; וספק אחר אם היא הלכה למשה מסיני, כלומר שנאמר למשה מפי הגבורה: כך וכך מצוות אני מוסר לך לצוותם בישראל מורשה, או שהוא אסמכתא בעלמא מן הגימטריא הזאת, שזה החכם רבי שמלאי הדורש זה מצא המצוות כן לפי המנין שמנה בהם ונתן בהם סימנין, ובא רב המנונא אחריו וסמך המנין הזה לגימטריה הזו.

כלומר, הרמב"ן מסתפק ביחס למאמרו של רבי שמלאי, הן לגבי היקפה של דעה זו - האם היא מוסכמת גם על דעת שאר החכמים; והן לגבי מקור הדברים - האם הם מתוקף מסורת קדומה, או שכך עלה לו בחשבונו.

הרמב"ן ממשיך ומפרט כי מה שעורר אותו להעלות ספק זה הוא מקורות רבים בהם יש מחלוקת בגמרא על פסוקים רבים אם הם מצוה או רשות, ונמצא שכל מחלוקת שכזו - והוא מפרט רבות כאלה - משנה את מנין המצוות! אילו היה מנין התרי"ג מנין מוסכם - היה צורך לדון, בצד כל מחלוקת שכזאת, כיצד יישמר המנין הכולל למרות השינוי המקומי. לשם כך יהיה צורך - לדעת הסובר שענין פלוני הוא רשות - להשלים עשה כנגד עשה, ולא תעשה כנגד לא תעשה, כדי שלא תחסר מצוה ממנין רמ"ח מצוות עשה ושס"ה מצוות לא תעשה. משימה זו קשה היא, ועל כל פנים אינה מופיעה כלל בתלמוד כחלק מן הדיון בעיני אותן מחלוקות.

כיון שכך, ממשיך הרמב"ן וכותב שאין מנין זה מוסכם, ואינו הלכה למשה מסיני, ולפיכך אין כל חכמי התלמוד כפופים לו. אמנם, למרות הספקות שמעלה הרמב"ן במנין זה, סובר

12. ראה להלן הערה 20.

הוא בסופו של דבר כי יש לפסוק להלכה כשיטת רבי שמלאי, וכפי המנין המפורסם בתלמוד. וזה לשונו:

ואולי נאמר שזו המימרא של רבי שמלאי אינה דברי הכל, ויש בה מחלוקת, אלא רבי שמלאי מנה המצוות לפי דעתו וסברתו בהן, ומצאן במספר הזה, ויסד בהן הדרשה הזו...

אבל אף על פי ש**נביא אותה במחלוקת, נודה שהיא הלכה**, לפי שהסוגיות בתלמוד כן...

ואף על פי כן, אחרי כל זאת משנה הרמב"ן את מסקנתו, ובהמשך דבריו כותב שמנין זה הינו מסורת ממשה מסיני, וזה לשונו:

ומפני התפשטות החשבון הזה שם ובכל מקום, נאמר שהוא מסור בידם מפי משה רבינו מסיני, ועם כל זה אינן נמנעין ממחלוקותיהם במצוה מן המצוות שזה יאמר רשות וזה יאמר חובה, כי יודע האומר רשות שיש מצוה ממלא החשבון, ולא יקפידו בגמרא לשאול עליה ולמנותה מפני עומק הענין וריחוקו שיבארו כל התורה וימנו מצוותיה...

גם **הרשב"ץ**, בהקדמת זוהר הרקיע, צעד בעקבות הרמב"ן בזה; פתח בכך שמספר זה מוסכם בכל ישראל, הן בתלמוד ובמדרשים, והן בדברי הגאונים והראשונים, ואין מי שפקפק בזה, וכפי שהבאנו לעיל, והביא את קושיית הרמב"ן מן המחלוקות שבש"ס לענין מצוות מסוימות, אם נחשבות כמצוה או לא, והביא את תשובתו של הרמב"ן, שצריך לומר שאכן היתה מסורת ממשה שזהו מנין המצוות, והגורעים מצוה – משלימים אחרת כנגדה, ולא חש התלמוד לפרט משום אריכות הענין.

אולם בסוף הספר כותב הרשב"ץ: "... כמה מחלוקת וכמה בלבולים נפלו במנין המצוות...", וכן: "כי הרמב"ם ז"ל בכיוון החשבון (= בנסיונותיו לכוון את החשבון לתרי"ג) היתה לו יגיעה גדולה, וכותב וחוזר ומתקן", ושהרמב"ן אמר "כי הוא חושד עצמו בזה, ואינו סומך על מנינו, והוא מניח את הדבר לאליהו", ולפיכך גם הרשב"ץ מסכם כך, ואומר: "יונה הדבר כן, ותעלה בידינו מצות קריאה, ודרוש וקבל שכר". ואז מוסיף ואומר:

ושמא מה שהוסכם שמנין המצוות הם תרי"ג - שס"ה ורמ"ח, הוא לפי דעת ר' שמלאי, וכפי מה שפירש הוא המצוות, ואנחנו לא נסמוך עליו בפירושו בענין פסק הלכה, אבל נסמוך על סוגית התלמוד. ומה שהזכירו בכל מקום זה המנין, הוא לפי שלא מצינו חכם אחר מנאם - תפסנו מנינו. ואף אם יחסר או יעדף המנין הוא הולך סביבו, והוא כאמרם בהרבה מקומות: הוי פורתא, ובפורתא לא דק.

נמצא שגם הרשב"ץ, למרות דבריו בהקדמתו שאין מי שיפקפק במנין תרי"ג, נבון היה בענין זה, ואין דעתו חד-משמעית.

ה. דעות ראשונים החולקות על מנין תרי"ג

לא זו בלבד שיש מי שפקפק במנין תרי"ג כמספר המצוות המדויק, אלא שיש החולקים על מנין זה במפורש. הגרי"פ פערלא, במבואו לפירושו המקיף לספר המצוות של רס"ג (פרק א), מזכיר את דעתו של ר' יהודה בן שמואל אבן בלעם, פרשן מדקדק ואיש הלכה בן המאה האחת עשרה, שסבר כי מנינו של רבי שמלאי נאמר על דרך הקירוב¹³. את דעתו כתב ר' יהודה אבן בלעם בפירושו לספר דברים שנכתב במקורו בערבית¹⁴. שם הוא מזכיר מחלוקת בין רב חפץ גאון לבין רב שמואל בן חפני גאון בענין הפסוק "ושבת עד ה' א-להיך"

13. הגרי"פ פערלא (מבוא לספר המצוות לרס"ג, פרק א) מקשה על דעתו של ר"י אבן בלעם מתוך דברי הגמרא במכות: "מדפרכין התם אדרב המנונא דדריש לה מדכתיב תורה צוה וגו', תורה בגמטריא תרי"א הוי, ואיצטריך לשנויי: אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענו". מן העובדה שהגמרא מדקדקת במספרו עד דיוק של שתי מצוות מסיק הגרי"פ פערלא כי סתמא דגמרא כבר תפסה את מנינו של רבי שמלאי כמכוון בדיוק, ולא על דרך הקירוב.

אולם נלע"ד כי אין בכך קושיה, כיון שגם אם רבי שמלאי אמר זאת על דרך הקירוב ביחס לחשבון המפורט, בכל זאת ודאי רצה להתאים את מספרו לצירוף רמ"ח ושס"ה, ולענין דרשה זו יש להגיע אל מספר מדויק זה דווקא. ואם כן ודאי יש להקשות על דברי רב המנונא: "תורה בגמטריא תרי"א הוי". כמו כן, נראה לי שאת הקטע בגמרא המביא את דברי רב המנונא אין הכרח לקרוא - לכל הפחות לפי גרסתנו בגמרא - כמימרא מקורית שפרכו אותה ולאחר מכן יישבו אותה (כלשון הגרי"פ פערלא: "ואיצטריך לשנויי"), אלא כולה מדברי רב המנונא עצמו, המציג את דבריו בשני שלבים: תרי"א מצוות הרמוזות בפסוק "תורה צוה לנו משה", ועוד שתי מצוות נוספות, שלא שמענו מפי משה אלא מפי הגבורה.

ועוד: גם אם נתייחס לדברים כאל מימרא שלאחריה קושיה ותירוץ, עדיין ברור שאין לומר שרב המנונא התכוון להגיע למנין תרי"א בלבד (שאז יש מקום להוכיח שמספר תרי"ג הוא מדויק מן הקושיה שהקשו עליו), שהרי דבריו מוסבים על דברי רבי שמלאי, בלשון "מאי קרא?", ואם כן ברור שכוונת רב המנונא להגיע למנין תרי"ג עצמו, אלא שהיה צורך בקושיה ובתירוץ כדי להבהיר את כוונתו המקורית. כמו כן, ברור שהתירוץ מונח בגוף דברי רב המנונא, הסומך את הדברים לפסוק "תורה צוה לנו משה", למעט את המצוות שנשמעו מפי הגבורה.

14. הדברים נזכרו בתוך "זכרון לראשונים", מאת אברהם אליהו הרכבי, מחברת שלישית (העוסקת בזכרון רב שמואל בן חפני גאון, פטרבורג תר"מ, עמודים 41-42), שם הביא את המקור הערבי ולאחריו התרגום הניתן להלן.

(דברים ל, ב), שהראשון הכליל את התשובה בכלל המצוות, והשני כתב כי פסוק זה נאמר על דרך הסיפור. ובהמשך דבריו כותב:

ואמנם הוכרח חפץ נ"ע להכניס זה במספר כלל המצוות, כדי שיתמלא המספר הנזכר אצל הקדמונים במאמר דרש ר' שמלאי שש מאות ושלוש עשרה מצוות נצטוו ישראל. **ולדעתי המאמר הזה נאמר על דרך הקירוב.** כי המצוות יתחלקו לשני חלקים: והחלק האחד הם המצוות שנצטוו בהן לשעתן ובטלו אחרי עבור זמן פעולתן, ואם היתה כוונת בעל המאמר לחשבן כולן - הנה ירבה מספרן רב יתר מאד מתרי"ג. כי העם נצטוו במצרים במצוות אודות הפסח שאכלו שם, ואחרי כן נתבטלו, כי היו תלויות בזמן ובמקום נודע, כמו לקיחת הפסח מבעשור לחדש, וכן 'וככה תאכלו אותו', 'ונתת הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות', וכדומה לזה. ובמין נצטוו במצוות אשר נתבטלו כאשר נפסק המין, וכן במעשה המשכן בכל אופניו המצוות היו גם כן על הדרך הזה. ואולם החלק השני - המצוות התמידיות בכל הזמנים, הנה מספרן לא יעלה לתרי"ג. ולכן הוכרח רב חפץ וזולתו להכניס במספר הזה גם אותן שלא נאמרו בהר סיני ובטלו אחרי עבור זמן פעולתן, כמו מעשה המשכן אשר היה הוראת שעה בהמשך הזמן אשר לא נבנה הבית. וכבר היה מי שהכניס במנין המצוות ביקור חולים וניחום אבלים, וגם את הלא תעשה. ובכל זאת גם לפי דבריו לא נשלם בשום פנים המספר ההוא¹⁵.

עוד יש להזכיר את דברי ר' אברהם אבן עזרא בספרו "יסוד מורא"¹⁶, שהובאו גם כן כחולקים על מנין תרי"ג כמספר מדויק. וזה לשונו שם:

בעבור שראיתי כמה חכמים סופרים שש מאות ושלוש עשרה מצוות על דרכים רבים. יש מהם שספר בישול גדי פעם אחת, ויש שספרו בשלוש מצות, כנגד שנכתב שלוש פעמים וחכמינו דרשוה, ורבות ככה. ויש מי שיספור

15. על כך הוסיף הרכבי: "ופליאה היא כי לא זכר בן בלעם כי בה"ג ורס"ג וכל חכמי ישראל קיבלו את מאמר ר' שמלאי ליסוד מוסד, ולפי דברי הרמב"ם 'זה דבר שלא יסכל אותו אחד מכל מי שמנה המצוות שזה הוא מנינם'; גם הרמב"ן כשבא להטיל ספק בדבר, אולי מאמר ר' שמלאי הוא דברי יחיד ואסמכתא, לא הביא אף אחד מהקדמונים שיחלוק על מספר תרי"ג. ודברי בן בלעם מענין מצוות שאינן נוהגות לדורות מסכימים לדברי הרמב"ם בשורש ג'. ובדבריו אודות מי שהכניס ביקור חולים וניחום אבלים - כוון לבה"ג אשר הרמב"ם השיג עליו בשורש ב'. ואודות הלאוין אולי כוונתו ללאוין ממצוות עשה, כדברי הרמב"ם בשורש ט', כי זולת זה הלא המספר המקובל רמ"ח למצוות עשה כבר נמצא במאמר ר' שמלאי".

16. ירושלים תשי"ח, השער השני, עמוד ד.

הכללים והפרטים. ויש שסופרים פעם הכללים לבדם ופעם הפרטים לבדם, ויש שסופרים מצוה אחת שבאה בשתי לשונות והטעם אחד. ועל דרך מחקר האמת אין קץ למספר המצוות, כאמרו המשורר: 'לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד' (תהלים קיט, צו). ואם נספור העיקרים והכללים ומצוה שהיא עומדת לעד - אין המצוות עשירית משש מאות ושלוש עשרה.

וממשיך שם להבהיר שיש מצוות שהן כלל למצוות אחרות, ולהבחין בין סוגי מצוות שונים, בין מצוות לשעה לבין מצוות לדורות, בין מצוות לבין "פרשיות" וכו', עיין שם. בהמשך דבריו הוא אף מבקר את פיוטי האזהרות על טעויות ברמיזותיהם למצוות. מתוך דבריו הנזכרים ניתן להבין שאין הוא מסכים עם מוני המצוות: אם נמנה כמצוות את כל הפרטים - אין קץ למספרם. ואם נמנה רק את הכללים - נמצא את מספרם נמוך בהרבה מתרי"ג¹⁷.

ו. דעת הרלב"ג בביאורו לתורה ויחסו לשיטת הרמב"ם

והנה נמצאה התייחסות מפורשת של ר' לוי בן גרשום לענין זה של מנין המצוות, בביאורו לתורה. ראשית נציין עובדה שאינה מפורסמת דיה, והיא כי ביאור זה כולל דיון נרחב בענינים הלכתיים, בהגיעו לפרשה בעלת אופי הלכתי. נוסף על כך יש לדעת כי חומר הלכתי זה זכה לטיפול מיוחד על ידי הרלב"ג עצמו, בכך שחלקים נרחבים של התחום ההלכתי עברו עריכה נוספת וגובשו כ"מהדורה בתרא" המופיעה במקצת כתבי היד של החיבור¹⁸. התייחסות הרלב"ג לענינו אכן נוספה במסגרת זו של "מהדורה בתרא", ולפיכך אינה מופיעה כלל בדפוסים הישנים, ובראשם דפוס ונציה ש"ז, אשר היה הדפוס המצוי בשנים עברו. עקב כך נוצר מצב שגם חכמי ישראל שעסקו בביאור הרלב"ג על התורה - ולא ידועים

17. ראה גם ב'מאמר על זוהר הרקיע' מאת הרב מ"מ כשר, בסוף ספר זוהר הרקיע במהדורתו.

18. תופעה זו, המצויה בעיקר בחלקים ההלכתיים, לא באה לידי ביטוי בולט בספר בראשית, אך בהמשך ביאורו גרמה עריכה מחודשת זו לשינויים רבים ולתוספות משמעותיות. הדברים יבוארו ויודגמו בפתח דבר לביאורו לספר שמות במהדורתנו (ראה לעיל הערה 1).

רבים כאלה¹⁹ - לא הכירו את דבריו בעניננו, כמו גם את שאר התוספות הרבות המצויות בכתבי היד המכילים את נוסח "מהדורה בתרא" של החיבור²⁰. דברי הרלב"ג בעניננו כלולים בתוך "התועלת הששי" של פרשת בא חלק ב, כאשר הוא דן במצוות הנלוות לאכילת קרבן הפסח. הדבר שהביא את הרלב"ג לדון במנין המצוות הוא מחלוקת שיש לו עם הרמב"ם בענין מספר הלאוים שיש למנות באכילת הפסח נא ומבושל, שלדעת הרמב"ם יש למנות בזה לאו אחד בלבד, ולדעת הרלב"ג יש למנות בזה שלושה לאוים. מוצאה של מחלוקת זו הוא הגדרות שונות למושג "לאו שבכללות", המביא להבנות שונות בפשטי הסוגיות הדנות בפסוק "אל תאכלו ממנו נא ובשל מבשל במים, כי אם צלי אש..." (שמות יב, ט). הרלב"ג מאריך להשיג על דברי הרמב"ם בהגדרת לאו שבכללות בשורש התשיעי בפתיחת ספר המצוות, ולא נרחיב בכך במסגרת זו. לאחר רשימה של טענות עיוניות כנגד הרמב"ם על סמך המקורות התלמודיים ובעקבותיהם, טוען הרלב"ג כלפי הרמב"ם שמסקנותיו בענין זה נובעות מאילוצים הנובעים מן ההיצמדות למספר המדויק של תרי"ג מצוות, הלקוח ממאמרו של רבי שמלאי:

ואולם הרב רבינו משה ז"ל נלחץ לחץ רב במנין המצוות, כדי שיעלה בידו בכיוון החשבון שזכר ר' שמלאי בסוף מכות במצוות עשה ובמצוות לא תעשה, שהם תרי"ג, ובהם רמ"ח מצוות עשה כמנין אבריו של אדם, ושס"ה מצוות לא תעשה כמנין ימות החמה.

אולם פשטי הסוגיות מכריחים את המעיין, לדעת הרלב"ג, להתייחס לדברי רבי שמלאי כאל דברי מדרש, שמטרתם לקח מוסרי, ובתור שכאלה רשאי בעל המדרש לשחרר עצמו מדיוק מלא בפרטי הדברים. ואלו דבריו:

19. אמנם ראה מה שכתבנו בפתח דבר לביאור הרלב"ג לספר בראשית במהדורתנו, הוצאת מעלות, תשנ"ג, עמוד ו.

20. דומני שכך יש להבין אפילו את שתיקתו של הרשב"ץ, שאר בשרו של הרלב"ג, שאף שכתב ביאור על ביאורו של הרלב"ג לתורה, בכל זאת לא הזכיר בספרו "זוהר הרקיע" את דעתו של הרלב"ג בענין מנין המצוות. אדרבה, הוא מציין על מנין תרי"ג: "ואין מי שיפקפק בזה", כפי שהבאנו לעיל. אין הדבר סביר שקרא הרשב"ץ את דברי הרלב"ג בזה ולא הביאם. ואף על פי שדברי הרשב"ץ בסוף ספרו קרובים במדת מה לדברי רלב"ג, הרי לא הביאם בשמו, ולא הביא דעה כזו בפתיחת ספרו. לפיכך נראה לשער כי גם הרשב"ץ לא ראה את הקטע הנידון אשר במהדורה בתרא.

קרבת המשפחה שבין הרשב"ץ לבין הרלב"ג נתבארה על ידי הרשב"ץ עצמו בשו"ת התשב"ץ ח"א סימן קלד, מהדורת מכון ירושלים, תשנ"ח, עמוד רצ, וראה במבוא שם עמוד 21. גם העובדה שהרשב"ץ כתב בסוף ימיו ספר על ביאור הרלב"ג על התורה מפורשת בעדות עצמו: "וחיברתי ספר אחד וקראתיו לויית חן, והם הגהות על פירוש התורה להחכם השלם הגדול קרובנו רבי לוי בן גרשום ז"ל" (בתוך רשימת ספרי הרשב"ץ המופיעה בסוף שו"ת התשב"ץ, ראה לעת עתה במבוא למהדורה הנ"ל עמוד 53).

וכאשר חקרנו אנחנו בזה, ומצאנו כמה ספקות עצומות במנין המצוות שזכר הרב (= הרמב"ם)... הנה התבאר לנו... היות באלו המספרים שזכר ר' שמלאי קצת קירוב, לא חשש בו ר' שמלאי בזה הדרש. ולזה אמרנו שאין ראוי שילחצנו זה המספר הנזכר בזה המקום למצוות על צד הדרש, ממנות המצוות על האופן שראוי שימנו לפי האמת. וזה, כי כמו שיוציאו בדרש פסוק אחד מכוונתו, להוציא ממנו מוסר טוב... כן הקל מעט זה החכם בזה המספר, להוציא ממנו אלו המוסרים הנפלאים שיצאו מאלו המספרים, כאילו כל אבר ואבר מאברי האדם יאמר: עשה בי מצוה, וכל יום ויום מימות השנה השמשית אומר: אל תעבור בי עבירה²¹. ובהיות הענין כן, הוא מבואר שאם היה מספר המצוות מסכים לזה המספר בקירוב - די בו להוציא ממנו זה המוסר, ולא יצטרך להסכים לו בלי פחת ובלי יתר.

נמצא שלדעת הרלב"ג, מנין תרי"ג - כמורכב מרמ"ח ושס"ה על משמעויותיהם - אינו תוצאה נלווית לפעולת מנין מדוקדק על פי העקרונות העיוניים המדריכים אילו מצוות יש למנות, אלא אדרבה, ההפך הוא הנכון: מנין תרי"ג שימש כיעד של רבי שמלאי במנות את המצוות, כלומר: כאשר התברר לרבי שמלאי שמנין מצוות עשה **קירוב** למספר רמ"ח, ומנין מצוות לא תעשה **קירוב** למספר שס"ה, הסתפק בכך, ונקט חשבון זה על דרך הקירוב. ההצדקה לכך, לדעת הרלב"ג, נובעת קודם כל מהגדרת מאמר זה כדרש, כלשון הגמרא: "דרש רבי שמלאי..."

את דבריו שאין דיוק במספר תרי"ג תומך הרלב"ג בדרך קל וחומר מסוגיא הלכתית, שאפילו בה נאמר "לא דק":

הלא תראה כי גם במקומות אשר לא ידובר בהם על צד הדרש, לא ידקדקו החכמים אם יהיה במספר קצת קירוב; כבר תמצא זה מבואר בראשון מסוכה (ח, א) גבי סוכה העשויה ככבשן, שאמרו שאם יש בהיקפה כדי לישב

21. פרשנות זו לדברי רבי שמלאי עולה כבר (בסגנון שונה) מדברי מדרש תנחומא כי תצא ב (וגם במהדורת בובר). כעין לשון הרלב"ג גם בפירוש רש"י על אתר, וכן כתב הרמב"ם בהקדמתו לספר המצוות (לפני פירוט השורשים, וכעין זה בשורש השלישי שם): "ואמרו עוד על דרך הדרש, כי מה שמצוות עשה כמנין האברים, כלומר שכל אבר ואבר אומר לו לאדם עשה בי מצוה; ושמצוות לא תעשה כמנין ימות השנה, כלומר כל יום ויום אומר לו לאדם אל תעש בי עברה". עוד על מטרה מוסרית זו ראה בהקדמת המב"ט לספרו קרית ספר, פרק ז, האם זהו סימן בעלמא, או שאכן יכול כל אחד מישראל לקיים כל תרי"ג מצוות. וראה עוד בדברי השלי"ה, תחילת חלק שני (תורה שבכתב).

בה עשרים וארבעה בני אדם - כשרה. וכשהוקשה להם זה החשבון אמרו: לא דק; וכל שכן בזה המקום שנאמר בו זה המספר על צד הדרש²².

דומני שיש להדגיש שאף על פי שאין הרלב"ג מקבל את מנין תרי"ג כמספר מדויק, אין לטעות בכוונת דבריו ולהבין כאילו אין הרלב"ג מייחס חשיבות למנין המצוות בכלל. אדרבה, עיון בביאורו לתורה מבהיר חד-משמעית שהרלב"ג מקפיד לדייק בהגדרת המצוות, באופן שיתברר בדיוק מה מוגדר כמצוה ומה לא. ונוכיח את דברינו: דרכו של הרלב"ג בחלק התועלות המופיע בסוף כל חלק מחלקי פירושו, להבחין בין סוגי התועלות. הסוגים העיקריים הם: תועלות במידות, תועלות בדעות, ותועלות במצוות. והנה, לא מצאנו בתועלות משני הסוגים הראשונים - במידות ובדעות - מצב שבו יגדיר הרלב"ג קטע אחד כשתי תועלות. גם אם בתוך התועלת יָפְלְלו שני ענינים - תִּמְנָה התועלת כתועלת אחת. לעומת זאת, בתועלות במצוות, ישנם מצבים שנוח היה לו לנסח כמה מצוות בקטע אחד, אך כדי להבהיר לקורא שמדובר כאן ביותר ממצוה אחת - פתח את התועלת בניסוח שיבהיר זאת. למשל, כאשר ניסח הרלב"ג בפרשת בא (חלק ב) את התועלת הדנה במצוות תפילין של יד ותפילין של ראש, צירף את שתיהן יחד, וכתב: "התועלת העשרים ותשעה והשלושים הם במצוות, והם מה שצוה..."; כך גם קודם לכן שם: "התועלת העשרים ושבעה והעשרים ושמונה הם במצוות, והם מה שהזהיר שלא יראה לנו חמץ ולא יראה לנו שאור בכל גבולינו בשבעת ימי הפסח". וכעין זה במקומות נוספים.

נמצא שהרלב"ג נקט מגמה לראות בכל "תועלת במצוה" אשר בביאורו לתורה - מצוה אחת ממנין המצוות, ואם כן ברור שיש לדעתו חשיבות לעצם העיסוק במנין המצוות. כך ניתן גם להבין מלשונו בפרשת בא ח"ב יב, ט, בענין אכילת הפסח נא ומבושל, שם כתב: "והנה לפי דעתי, זה המאמר יקיף בשתי מצוות לא תעשה... והנה נבאר אמיתת זה אצל מְנוֹתָנוּ המצוות הנכללות בזאת הפרשה"; הרי שראה ברישום התועלות שבמצוות משמעות של מנין²³.

22. כנגד הסיוע מן הגמרא בסוכה, מקור שגם הרשב"ץ רמז אליו בסוף דבריו, הקשה הגר"פ פערלא, וטען שניתן לומר 'לא דק' כאשר משמיט המונה את הפורתא החורג מן המספר השלם, ובכך מעגל את החשבון. אך לא ניתן לומר זאת כאשר לא דק ביחידות מנייה שלמות. והואיל וכאן נקט רבי שמלאי מספר שלם - לא שייך לומר 'לא דק'. אולם, יש להשיב כי הערך המדרשי של המספר תרי"ג, המורכב מרמ"ח ושס"ה, נותן לו משמעות של מספר שלם, ולפיכך ניתן "לעגל" אליו מספר קרוב.

23. ראה עוד מה שכתב בפרשת בהעלותך התועלת הששי והתועלת השביעי, שם פיצל הרלב"ג את שני השימושים של החצוצרות (תרועה בעת מלחמה וצרה, ותקיעה על קרבן במועדות) לשתי תועלות, כיון שהן לדעתו שתי מצוות, כפי שכתב שם: "וידמה שיהיה זה הענין (= התקיעה במועדות) מצוה אחרת זולת ההרעה בחצוצרות על הצר הצורר... והנה הפלא מהר"מ ז"ל שמנה כל זה מצוה אחת (- עשה נט),

אכן, ראוי לציין שדיוק זה במנין התועלות כמנין המצוות - לא היה קיים בניסוח הראשון של תועלות פרשת בא. במהדורה קמא, המופיעה ברוב כתבי היד, וגם בדפוס ונציה, מוספרו צמדי-תועלות אלה כתועלת אחת. אולם הדבר אינו מפתיע: הטיפול היסודי בנושא מנין המצוות, הכולל את מחלוקתו של הרלב"ג עם הרמב"ם - מופיע כולו במהדורה המאוחרת בלבד! במהדורה הראשונה הסכים הרלב"ג עם הרמב"ם, ומנה את איסורי נא ומבושל כאזהרה אחת, ורק במהדורה האחרונה חלק עליו ופיתח את הדקדוק במנין המצוות על פי שיטתו²⁴.

מנחת חינוך 111458

נמצא שגם דברי הרלב"ג כנגד הרמב"ם בסוגייתנו עצמה - כאשר מנה את איסורי נא ומבושל כשלוש אזהרות - מוכיחים בבירור שהרלב"ג דקדק היטב באבחנה מה ראוי להימנות כמצוה במנין המצוות, ומה לא, אף על פי שלא ראה את מנין רמ"ח ושס"ה, העולים למנין תרי"ג, כיעד מחייב. נשים לב כי דקדוק זה נחוץ מבחינה הלכתית, שהרי לדעת הרמב"ם (ספר המצוות השורש התשיעי) - והרלב"ג מסכים אתו בזה - מספר המלקויות בענין אחד שוה למספר האזהרות הנמנות בו, ואם כן יש לדקדק במספר האזהרות כדי לקבוע את מספר המלקויות באותו ענין²⁵. ראוי לציין כי כתוצאה מתלות זו,

והנה יתבאר מהעיקרים שזכר בזה שהם שתי מצוות. ואין זה מקום החקירה בזה, אבל החקירה תהיה בגזרת ה' בספר המצוות אשר לנו". וראה עוד בזוהר הרקיע לרשב"ץ עשה סימן עד. כעין זה ראה גם לענין הפסוק "לא תעלו עליו קטורת זרה ועולה ומנחה, ונסך לא תסכו עליו" (שמות ל, ט, עיין בדברי רלב"ג שם), שהרלב"ג חולק על הרמב"ם בזה (לא תעשה פב), ומפצל זאת לשתי מצוות: "לא תעלו עליו קטורת זרה... והיא מצות לא תעשה; ונסך לא תסכו עליו... והיא גם כן מצות לא תעשה, ואולם הרב המורה לא מנאת, ולא ידעתי למה, כי לפי שרשיו היה ראוי שתמנה" (וראה עוד בהערות הנוסח שם). בהתאם לכך ניסח בתועלות: "התועלת התשיעי והעשירי הוא במצוות...". וראה עוד בזוהר הרקיע לרשב"ץ לא תעשה סימן סט.

אמנם ראה מה שכתב בפרשת בא ח"ב התועלת השנים עשר, שם צירף את האזהרות מעשיית מלאכה בראשון ובשביעי של פסח תחת תועלת הממוספרת כתועלת אחת, למרות שבביאורו כתב במפורש שיש למנותן כשתי אזהרות: "וראוי שתדע שאף על פי שבאה בכאן האזהרה מעשיית מלאכה בראשון ובשביעי של פסח בלאו אחד, הנה הם שתי מצוות לא תעשה, כי כבר בא לאו אחד בכל אחד מאלו הימים בפרשת אמור אל הכהנים ובזולתה"; אולם יתכן שלא ראה הרלב"ג למנותן כשתי מצוות "בכאן", כיון שניסוח האיסור כאן כלל את שני הימים בלאו אחד: "כל מלאכה לא יעשה בהם", ויתכן שאת הלאו השני היה מוסיף במקום אחר בתורה.

על כוונת הרלב"ג לכתוב ספר מצוות - ראה בפתיחתו לביאורו לתורה, עמוד 14 במהדורתנו; אמנם תכלית כתיבת ספר המצוות לפי דבריו שם אינה לברר איזו מצוה כלולה במנין המצוות ואיזו לא, באופן שיעלה מספרם לסך מסוים, אלא פירוט מקור כל מצוה ומצוה בתורה, פרטי דיניה מן התורה ומדברי סופרים, ומקורותיה בתלמוד.

24. ראה מה שכתבנו (ראה לעיל הערה 1) בהערות הנוסח על פרשת בא חלק ב, הערה קלד והערה קלט.

25. עוד על הנפקא מינה בין מנין מצוות כלאוים נפרדים לבין מנינים כלאו אחד ראה בהקדמת המבי"ט לספרו קרית ספר, פרק ו.

מגיע הרלב"ג בהמשך דבריו למסקנה כי בענין מלאכות שבת, הואיל והבערה ללאו יצאת, ויש חיוב נפרד על כל אב מלאכה, לפיכך "יחוייב מזה שיהיה אומרו בשבת 'לא תעשה כל מלאכה' - תשע ושלושים אזהרות"²⁶!

עוד נציין שאין לטעון שהרלב"ג מגיע למנין שונה משל הרמב"ם כתוצאה ממחלוקת בשיטת מנין המצוות הבאה לידי ביטוי בכללים שעל פיהם מנה הרמב"ם את המצוות, כלומר בארבעה עשר השורשים שהקדים הרמב"ם לספר המצוות שלו; אדרבא, הרלב"ג מתייחס לשורשים אלה במפורש, ומשבח אותם! ואלו דבריו:

וכאשר חקרנו אנחנו בזה, ומצאנו כמה ספקות עצומות במנין המצוות שזכר הרב **לפי העיקרים שהשריש, אשר אין ספק באמיתתם**, עם ראותנו שכבר הפליג העיון בזה על כל מי שקדמהו ממי שהגיעו אלינו דבריהם, להסכים המספרים האלו (= רמ"ח ושס"ה) לפי מה שאפשר - הנה התבאר לנו שלא היה זה מפני קיצור הרב למצוא האמת בזה, אבל מפני היות באלו המספרים שזכר ר' שמלאי קצת קירוב, לא חשש בו ר' שמלאי בזה הדרש. ולזה אמרנו שאין ראוי שילחצנו זה המספר הנזכר בזה המקום למצוות על צד הדרש, ממנות המצוות על האופן שראוי שימנו לפי האמת.

הקשיים שמצא הרלב"ג בדברי הרמב"ם אינם בהגדרת אותם כללים, אלא ב**יישומם** ביחס לכתובים וביחס לדברי חז"ל, שהרמב"ם אילץ את עצמו להגיע אל מנין תרי"ג, ובכך - לדעת הרלב"ג - נדחק וחרג מן המתבקש מן הכללים שלו עצמו.

26. העולה מדברי הרלב"ג הוא שמספר המצוות לפי חשבוננו גדול מתרי"ג. שונה הדבר ממסקנותיהם של ר' יהודה אבן בלעם ור' אברהם אבן עזרא, שסברו שמספר המצוות הראויות להימנות קטן מתרי"ג.